

Joan Lluís Vives i l'amistat

Una aproximació a l'entorn del filòsof

Francesc X. Blay Meseguer

Edició composta amb lletra Lexicon No2 Roman,
impresa sobre paper Printset Ivory de 90 g/m² per a l'interior
i cartolina Image Silk de 350 g/m² per a la coberta

© Francesc X. Blay Meseguer

© 2025, d'aquesta edició:
Institució Alfons el Magnànim
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Diputació de València
Corona, 36
46003 València
Tel.: +34 963 883 169
magnanim@dival.es
www.alfonselmagnanim.net

ISBN: 978-84-1156-106-8
DL: V-3166-2025

Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella
Disseny de la coberta: Manuel Serra

Imatge de la contracoberta:
Retrat (detall) de Joan Lluís Vives, en Felip Galle: *Virorum doctorum de disciplinis
benemerentium effigies...*, Anvers, c. 1567

Maquetació i impressió: Artes Gráficas J. Aguilar, SL

*A don Antonio Mestre († 2023),
mestre de mestres.*

*A Joan Fuster († 1992),
que va tenir, i té encara,
molts deixebles.*

Índex

Presentació 15

Vives i l'amistat: una aproximació al seu entorn social i cultural 19

Relació de persones: observacions prèvies o guia d'ús 51

Adrià d'Utrecht (1454-1523) 52
Aguirre, Pedro de († 1522) 57
Aleandro, Jeroni (1480-1542) 59
Álvarez de Toledo, Fadrique (1460-1531) 62
Amiguet, Jeroni (s. XV-c. 1530) 65
Annibal, Thomas († 1531) 67
Apostolius, Pere l' (c. 1466-1532) 68
Arig, Alfons o Miquel (s. XV-XVI) 70
Astudillo, Diego de († 1548/1551) 71

Baduel, Claude (1491-1561) 73
Barker, Anthony († c. 1551) 75
Barland, Adrià (1486-1538) 77
Barret, Thomas (s. XVI) 81
Barros, Joan de (1496-1570) 82
Béjar, duc de (1498-1544) 84
Bérault, Nicolau (c. 1470-c. 1545) 88
Berghes, Antoni de (1500-1541) 91
Berseli, Pascal († 1535) 94
Bertholf, Hilarius († 1533) 95
Birchinshaw, Maurici († 1535) 98
Blount, William (c. 1479-1534) 100
Borja, Joan de (1494-1543) 103
Briard, Jan (1460-1520) 109
Brie, Germain de (1490-1538) 111
Brune, Josse de († 1535) 113
Budé, Guillem (1468-1540) 114
Bureau, Nicolau († 1551) 124
Burgarino, Jeroni (s. XV-XVI) 126

Cabanilles, Jeroni († 1550) 129
 Calàbria, duc de (1488-1550) 130
 Carles V (1500-1558) 132
 Carondelet, Carles († 1539) 150
 Carondelet, Joan (1469-1545) 151
 Carranza, Sancho († 1531) 153
 Cassander, Joris (1513-1566) 155
 Castillo, Joan del († 1537) 157
 Castro, Àlvar de (s. XV-XVI) 160
 Castro, Gaspar de (s. XV-XVI) 162
 Caterina d'Aragó (1485-1536) 163
 Centelles, Serafi de (1462-1536) 175
 Cepello, Galcerà (1479-d. 1530) 179
 Cervantes de Salazar, Francisco (c. 1518-1575) 183
 Chansonette, Claude (c. 1490-1549) 187
 Claymond, John (1468-1537) 189
 Clement, John (1500-1572) 192
 Clodius, Leonardus (s. XVI) 194
 Coronel, Lluís Núñez (c. 1480-c. 1531) 196
 Corte, Pieter de (1491-1567) 198
 Cousin, Gilbert (1506-1572) 199
 Cranevelt, Frans (1485-1564) 201
 Cristóbal, Francesc (s. XV-XVI) 233
 Crommaas, Joan de († 1525) 235
 Croy, Guillem de (1498-1521) 236
 Croy, Robert de (1506-1556) 241

Daryngton, Nicolau (s. XVI) 243
 Dávalo, Antoni († d. 1533) 243
 Daza, Ferran (s. XV-XVI) 245
 Decamio, Hèctor (s. XVI) 246
 Díez de Frías, Ferran (s. XVI) 247
 Dixer, Miquel († 1531) 249
 Dolz del Castellar, Joan (c. 1490-s. XVI) 250
 Dorp, Marteen van (1485-1525) 252
 Dullaert, Jan (c. 1480-1513) 255
 Durer, Albert (1471-1528) 260

Eck, Jaume (s. XV-XVI) 262
 Elyot, Thomas (c. 1490-1546) 262
 Enric VIII (1491-1547) 264
 Erasme de Rotterdam (1466-1536) 275

Felip II (1527-1598) 313
Ferran d'Àustria (1503-1564) 317
Fevyn, Jan van (1490-1555) 324
Fisher, John (1469-1535) 328
Flandes, Lluís de (1488-1555) 331
Fort, Joan (s. XV-XVI) 336
Froben, Joan i Jeroni (c. 1460-1523/1501-1563) 341
Fynche, Edward († 1538) 348

Garsias Laloo, Pere (s. XV-XVI) 349
Gattinara, Mercurino (1465-1530) 350
Geldenhower, Gerard (1482-1542) 353
Gelida, Joan (1489-1551) 355
Gilles, Pere (c. 1486-1533) 356
Goethals, Nicolau (s. XV-s. XVI) 360
Góis, Damià de (1502-1574) 361
Gracián de Alderete, Diego (c. 1494-1586) 363
Grynaeus, Simó (c. 1494-1541) 365

Haio, Hermann (1498/1500-1539/1540) 371
Halewijn, Joris van (c. 1470-1536) 372
Hedió, Gaspar (1494-1552) 376
Hellin, Robert († 1527) 378
Helyar, John (c. 1503-1541) 379
Hermann von Neuenahr (1492-1530) 382
Hocédy, Toussaint d' (c. 1495-1565) 385
Hyrde, Richard († 1528) 386

Idiáquez, Alonso de (1497-1547) 387
Ivorra, Pere (s. XV-XVI) 389

Joan III de Portugal (1502-1557) 393
Joan, Honorat (1507-1566) 398
Justinià, Joan (1495/1500-1556) 404

Laguna, Andreu (c. 1510-1559) 410
Lambert, Pasquier (s. XV-1519?) 411
Lanuza, Joan de († 1532?) 414
Laso de Oropesa, Martí (1499-1564) 415
Latimer, William (c. 1460-1545) 416
Laurin, Marc (1488-1540) 417
Lax de Sarinyena, Gaspar (1487-1560) 420
Leardo, Franco (c. 1478-d. 1545) 425

Lec, Edward (c. 1482-1544) 426
Leland, John (1506-1552) 428
Lethmaat, Herman (c. 1492-1555) 430
Linacre, Thomas (c. 1460-1524) 432
Loiola, Ignasi de (1491-1556) 436
Longland, John (1473-1547) 438
López de Mendoza, Íñigo (1489-1537) 441
Loritti, Heinrich (1488-1563) 443
Lupset, Thomas (c. 1498-1530) 443
Luter, Martí (1483-1546) 445

Maldonado, Joan (1485-1554) 495
Maluenda, Pere de († 1562) 498
Manrique, Alfons (1471-1538) 501
Manrique, Roderic (s. XVI) 506
March, Blanca (1473-1508) 510
Marck, Erard de la (1472-1538) 516
Margarida d'Àustria (1480-1530) 520
Maria I Tudor (1516-1558) 523
Martí Població, Joan (s. XV-XVI) 528
Mason, John (1503-1566) 531
Mendoza, Francisco de (1508-1566) 532
Mendoza, Mencia de (1508-1554) 534
Meneses, Jaume (s. XVI) 539
Mesa, Bernat de (1473-1524) 540
Meyere, Jacob de (1491-1552) 543
Miranda, Cristòfol († d. 1535) 545
More, Thomas (1478-1535) 547
Morison, Richard (1514-1556) 564

Navarrete, Roderic (s. XVI) 567

Olivar, Pere Joan (c. 1498-d. 1556) 568
Ortega, Diego (s. XVI) 572

Pace, Richard (c. 1482-1536) 574
Paludanus, Joan († 1526) 576
Pate, Richard (1503/1504-1565) 577
Pole, Reginald (1500-1558) 580
Pons, Martí († 1522) 583
Potterrie, Jaume de la (s. XVI) 585

Robbyns, Jan († 1532) 588
Ruffault, Jeroni (c. 1500-1562) 589
Ruiz de Villegas, Ferran (1510-d. 1571) 594

Sabata, Àngela (s. XVI) 596
Salinas, Jeroni de (c. 1500-1539) 598
Salmon Macrin, Joan (1490-1557) 600
Sampson, Richard (c. 1484-1554) 601
Santàngel, Miquel († d. 1541) 603
Sauermann, Georg (c. 1485-1527) 604
Schepper, Cornelis de (1503-1555) 606
Scorel, Jan van (1495-1562) 608
Sirvent, Clara († 1527) 609
Sirvent, Francesc († d. 1528) 615
Sisó, Daniel (s. XV-XVI) 617
Smet, Pere de (c. 1503-1571) 619
Strany, Joan Andreu († 1531) 620

Tamaio, Alfons (s. XVI) 626
Tamaio, Gonçal (c. 1500-d. 1553) 626
Thale, William (s. XV-XVI) 629
Toussain, Jacques (1499-1547) 631
Tovar, Joan Partheni († d. 1515) 633
Trechsel, Melcior i Gaspar (1490-1570/† 1564?) 635
Tristany, Antoni (c. 1440-1488) 638
Tunstall, Cuthbert (1474-1559) 640
Twyne, John (1501-1581) 645

Udall, Nicholas (1505-1556) 647
Uguccionus, Benet (c. 1500-d. 1554) 647

Valldaura, Bernat († 1521) 650
Valldaura, germans (s. XVI) 652
Valldaura, Margarida (1505-1552) 659
Velius, Caspar Ursinus (1493-1539) 672
Vergara, Joan de (1492-1557) 674
Vilanova, Bernat (s. XV-XVI) 690
Virués, Alfons de (1493-1545) 691
Vitoria, Francesc de (1483-1546) 697
Vives Valeriola, Lluís (1463-1524) 701
Vriendt, Pieter de (c. 1500-1556) 711

Wackers, Conrad (1489/1490-1539)	713
Wakefield, Robert († 1537)	717
Wallop, Gilles (s. XVI)	719
Walter, Joan (s. XVI)	720
Warham, Richard († 1545)	721
Whitford, Richard († 1543?)	722
Winter, Thomas (c. 1500-d. 1543)	724
Wolsey, Thomas (c. 1471/1475-1530)	726
Wotton, Nicolau (1496-1567)	734
 Zasius, Ulrich (1461-1535)	 739
Zifreo, Lluís (s. XVI)	740
Zovitius, Driescharus (1512-d. 1543)	740

Referències i sigles 743

Annex 1: Relació d'amics i coneguts pel país de naixença 769

Annex 2: Variants de noms i cognoms 775

Annex 3: Cronologia bàsica 783

Presentació

Des dels anys vuitanta del segle passat s'ha revifat l'interès per la figura i les obres de l'humanista valencià, fruit del qual ha estat un bon grapat de treballs que han completat, o superat en el seu cas, el clàssic de Bonilla. Totes aquestes aportacions han augmentat la informació de què es disposava i han ajudat a reinterpretar i situar Vives en el seu moment vital, històric i cultural. Sense necessitat de fer un estat de la qüestió, que allargaria de forma excessiva el gruix d'aquestes pàgines liminars –tampoc no és aquest el lloc–, no podem deixar de fer esment del llibre renovador de Noreña, de les contínues aportacions de la Universitat de Lovaina coordinades pels professors Joseph IJsewijn (†) i Gilbert Tournoy, dels treballs capdavanters d'Enrique González, de les edicions crítiques de l'editorial Brill (de la mà de Charles Fantazzi, Edward V. George i altres) i de l'impuls que des de la pàtria del valencià es va fer amb motiu del cinc-cents aniversari del seu naixement (1492 o 1493).

Primer fou la Universitat de València, que no ha parat des d'aleshores d'estimular estudis i publicacions. Enorme i excel·lent fou l'esforç que va fer la Universitat de la mà, sobretot, d'Antonio Mestre (†), Josep Lluís Barona, Enrique González i Jordi Pérez Durà: una exposició i un catàleg de les primeres edicions (vegeu Prínceps), nomenament de doctor *honoris causa* del professor Joseph IJsewijn i edició d'una selecció de textos seus amb el patronatge i coordinació del aleshores vicerector Josep Lluís Barona (IJsewijn, 1996), preparació d'una selecció bilingüe de textos amb la participació de quinze professors (vegeu Antologia), edició llatina dels comentaris *De Civitate Dei* (vegeu UV) amb un volum introductori molt innovador coordinat per Antonio Mestre, diverses publicacions d'especialistes mundials sobre Vives, congressos internacionals sobre història de la Universitat de València i els *studia humanitatis* que s'hi van organitzar..., sense oblidar un bon conjunt d'articles de professors valencians repartits arreu del món. Finalment, a l'aixopluc de la Universitat s'ha creat l'Associació d'Amics de Lluís Vives, que té la seua revista digital anual, *Vivesiana*, que manté viu el record de l'humanista a l'acollir treballs i traduccions.

Important ha estat també l'aportació de l'Ajuntament de València per algunes edicions facsímils, la traducció castellana de la majoria de les obres de Vives amb la participació de tretze llatínistes (vegeu AV) i la publicació d'alguns estudis força atractius (Abellán, del Nero, Gómez-Hortigüela i altres). Així mateix, el Consell

Valencià de Cultura s'hi va sumar a la festa al reeditar els dos volums en castellà de l'editorial Aguilar de 1947, traducció de Lorenzo Riber (vegeu LR), i editar alguns treballs. Amb aquest ambient s'han multiplicat els estudis, les monografies i les edicions de textos amb autors tan interessants, entre altres, com Francisco Calero, Francesc Hernández, Francesc Pons, Marco Antonio Coronel, Helena Rausell i Valentín Moreno.

Si a aquestes aportacions, realment suggestives, unim les no menys importants que han anat apareguent a Lovaina (vegeu HL), a Leiden (vegeu SWJV), a Toronto i a la UNAM de Mèxic, entre moltes altres, podem dir que ja es conta amb un abundant material per a aproximar-se a la figura de Vives des de molts punts de vista amb bastant informació i seguretat.

Però malgrat l'abundància de bibliografia i treballs, que han analitzat tant els orígens judeoconversos de la família com la seua filosofia, pedagogia, espiritualitat, correspondència, idees polítiques i socials..., hem trobat a faltar un estudi o descripció de les persones de l'entorn en el qual va viure i amb les que va tractar l'humanista valencià: les que va conèixer, els amics que va fer i les relacions que hi va mantenir, les idees que va compartir, les confidències que hi va fer, el tipus de contacte que hi tenia i el que va desenvolupar, els afectes mutus, les decepcions... (l'única aportació sobre el tema, la de Calero-Coronel 2014, descriu de forma resumida les relacions amb una trentena de personatges principals: reis, nobles, eclesiàstics...). Per això es busca en aquest treball copsar totes les persones amb les que Vives va tenir alguna mena de contacte, de coincidència o de proximitat i amb les quals es va relacionar i el tipus de connexió o lligam que hi va mantenir; sempre, evidentment, que disposem d'informació, encara que siga escarida, perquè apareix la relació personal en les seues obres o cartes –les fonts principals–, o la trobem en altres papers, directa o indirectament relacionats (algun estudi, citacions, referències...). Es pretén, en definitiva, aproximar-se a la pulsio que Vives hi va mantenir amb el seu entorn personal, social i cultural; unes vegades és clara i explícita, altres a penes s'hi insinua; però tot ens serveix per tal d'aproximar-nos al seu món, als seus amics i coneguts.

Tanmateix, de vegades Vives cita circumstancialment algunes persones contemporànies sobre les quals no hem pogut recollir cap tipus de contacte amb ell; per exemple, en la seua obra sobre l'art d'escriure cartes posa molts exemples de persones reals: la majoria les hem inclòs perquè sabem alguna cosa més que la citació, però d'altres solament hi tenim aquesta referència i no podem assegurar cap vincle o contacte de Vives amb elles (com Sadoletto, Bembo, Crucius...) i, per tant, no hi figuren.

És segur, en fi, que Vives va conèixer i comunicar-se amb moltes més persones que, pels motius que siguen, no hi apareixen ni en les seues obres, ni en les

seues cartes ni en els estudis sobre ell. I no ens referim a les habituals en la vida quotidiana de qualsevol ciutadà com el forner, el barber, el fuster, els veïns del carrer o els patrons dels vaixells en els quals va viatjar. Ens referim a persones amb les que segurament tingué alguna comunicació personal o professional (professors de Lovaina o d'Oxford, cortesans de Brusel·les, Bruges o Londres, comerciants, advocats, impressors, llibreters...) i sobre les quals no ha quedat cap rastre o indici que ens permeta establir o informar d'algun tipus de connexió o contacte personal, com per exemple els germans Valdés. Què hi farem! *Suplet Ecclesia!* Si la investigació, o la casualitat, amplia la informació en els propers anys, serà molt ben rebuda per tothom.

Postdata. Quan anàvem per la lletra F o G confeccionant aquest repertori, vam veure que Francisco Calero publicava una gruixuda i completa *Autobiografia de Juan Luis Vives* (2022). Al veure l'índex vam pensar que ja no calia continuar. La faena ja estava feta. Però al fullejar-lo per dins vam poder comprovar que tenia un plantejament diferent al nostre: el de Calero es presentava com una mena d'autobiografia, i el nostre en canvi intentava d'aproximar-se més aviat al plantejament que havia coordinat Peter Bietenholz (*Contemporaries of Erasmus*), que ens ha servit en part de referent, i al que hem afegit evidentment els testimonis del mateix Vives. Vam veure, doncs, que els dos enfocaments eren perfectament complementaris, i prosseguírem on ho havíem deixat.

Aportem, a més, un valor afegit: la traducció al valencià dels textos que citem de Vives, per veure com sona en la nostra llengua ja que hi ha poques obres seues traduïdes a la seua llengua nadiua (al castellà estan totes, o quasi). Si no s'indica altra cosa, la traducció és nostra, i hem seguit el criteri de què, sense trair el sentit de les paraules de Vives, sone el més natural possible a un lector dels nostres dies. Quan citem textos de Vives (de cartes o d'obres), hem procurat indicar sempre la font de l'edició llatina i on es pot trobar la corresponent traducció al castellà.

Aquest és el resultat.

Vives i l'amistat: una aproximació al seu entorn social i cultural

En 1967 Marie-Madeleine de la Garanderie afirmava sobre les amistats entre els humanistes, en el seu magnífic llibre sobre la correspondència entre Budé i Erasme, que «l'humaniste correspond avec le monde entier, et chacun des correspondants lui apporte à son tour une constellation d'amis... tout est commun entre amis, et les amis de nos amis sont nos amis...» (De la Garanderie, 1967: 16). En 1977, la professora Yvonne Charlier dedicava un llibre a Erasme i les seues amistats, tot basant-se en la seua correspondència; en ell explicava que mai l'holandès havia escrit cap tractat sobre el tema de l'amistat de forma sistemàtica, malgrat haver tingut centenars de corresponents; per això es podia seguir el que pensava sobre el tema i les relacions que hi tingué amb els seus amics en els milers de cartes que va escriure, on feia confessions d'estima i d'amistat..., i fins i tot de llagoteries i de judicis contradictoris (Charlier: 25-29). En 1986 La professora M^a Angeles Pérez Samper aportava unes encertades reflexions sobre les solidaritats que van bastir els intel·lectuals en l'època d'Erasme (*sodalitates litterarum*): com es comunicaven mitjançant les cartes, o s'hostajaven mútuament quan calia en els seus nombrosos desplaçaments, o s'ajudaven en la difusió del seus treballs i en la defensa de les idees de renovació... (Pérez Samper: 1986), en definitiva, com buscaven –i, en certa mida, construïren– una «república de les lletres», o de lectors, com més recentement ha defensat Enrique González (2007), que en el Renaixement va generar intercanvis generosos, amistats incondicionals, devocions admirables i agraïments sincers. En part, el món modern, o com es diu ara molt emfàticament, la modernitat, arranxa amb aquestes activitats.

Joan Lluís Vives està al bell mig d'aquest moviment tan innovador i renovador com atractiu, formant part d'aquesta república literària en la que es va moure amb bastant fortuna i seguretat. Fou amic d'Erasme de Rotterdam, de Guillem Budé, de Thomas More, de Thomas Linacre, de Germain de Brie, d'Adrià Barlandus, de Joan de Vergara.... I, com l'holandès, tampoc no va deixar un escrit sistemàtic sobre l'amistat, ell que havia fet introduccions i preleccions sobre obres de Ciceró com la senectut, les lleis o la república, o comentaris al·legòrics sobre les Èglogues de Virgili. És cert que cita el *De amicitia* de Ciceró, però circumstancialment. Tanmateix, com Erasme, al llarg de la seua correspondència, i també en algunes obres en les que solia fer al·lusions personals, podem trobar el que el valencià en pensava d'un senti-

ment tan important, des de sempre, per a les relacions humanes i, sobretot, podem conèixer i esbrinar tant el nivell de relació com el grau d'estima que va establir amb els propers i coneguts.

Des del principi Vives dona molta importància a l'amistat i als sentiments d'estima mútua. Sempre recordarà amb afecte els seus companys de València i de París, als quals converteix en interlocutors d'uns diàlegs primerencs publicats en 1514. Però quan ha de donar consells i orientacions sobre la formació els joves, diu explícitament (*Introductio ad sapientiam*, D. Maertens, Lovaina, 1524):

«No hi ha riqueses més segures que les segures amistats. No hi ha escorta (*satellitum*) més poderosa, que els amics fidels. Elimina (*tollit*) el sol del món, qui elimina l'amistat. La vertadera, sòlida i segura amistat solament es dona entre els bons, entre els quals fàcilment arrela (*coalescit*) l'amor. Els dolents no són amics ni entre ells, ni amb els bons» (M 1: 33; AV 9: 65, núm. 403-407).

I en *Symbola sive satellitum animae* (Emblemes o escortes de l'ànima, publicat junt a l'anterior) insistia:

«L'amistat és la sal de la vida. Amic, com si no n'hi haguera un altre. Has d'estimar, considerar i tractar l'amic com si no poguera fer-se enemic; en canvi, has d'odiar l'enemic com si alguna vegada haguera de ser amic. Fuig de l'amic hostil; és a dir, de l'adulador, de l'amic fingit i d'aquell que sota el nom de l'amistat odia, menysprea o enveja, perquè hi ha qui estima els amics infeliços i qui enveja els feliços. Amic envejós, enemic feliç» (Tello, 2020; Blay, 2022: núm. 12, 137, 138, 146 i 218).

Uns anys més tard, davant els conflictes i divisions polítiques i religioses del moment, proposava la concòrdia com la qualitat més necessària entre persones, pobles i estats (*De concordia et discordia*, 1529), però donava un pas més i afirmava que «no hi ha altre lligam entre les amistats més segur i permanent que la virtut... La virtut genera amistat» i «l'amistat que ha pogut acabar, mai va ser vertadera»... August Monzón enlairava l'amistat (*amicitia*) dels humanistes fins nivells extraordinaris, relacionant-la fins i tot amb el concepte de pau:

«G(eorges) Chantrain ha escrito, revisando una opinión muy extendida, que el pensamiento humanista se caracteriza, no por el individualismo, sino precisamente por la *amicitia*. Profundizando en este punto de partida, Vives, debido probablemente al influjo del humanismo inglés y sin duda a su propia capacidad constructiva, orienta el tema de la paz hacia nuevos horizontes, prácticamente inéditos en la historia europea» (Monzón, 1991: 101).

Per això insisteix més en el concepte de *concordia* (acord dels cors) que en el de pau, que pot ser una simple absència de guerra.

En definitiva, Vives sempre va considerar que l'amistat, juntament amb la virtut i la concordia, era l'eix vertebrador de la vida i el fil conductor de les activitats humanes, tant les privades com les públiques. L'amistat és un bé irrenunciable i, fins i tot, una manera de viure. Per això trobem afirmacions de l'estil de: l'amistat fa igual a l'inferior; entre amics, com millor són, molt més s'enforteix l'amistat; i que l'amic és per a l'amic com un altre jo. La condició d'una bona amistat era la confiança; aquesta ha de ser total entre amics, i així ho expressava en una carta: «és preferible ser advertit (*admoneri*) en privat per un amic, que ser atacat (*incessit*) en públic per un enemic» (Cra ep. 90: 236; EJD ep. 73: 345). Ell mateix va ser bon amic del seus amics i va complir el que escrivia. A més, com a mostra d'afecte, procurava citar-los en les seues obres, si calia o era adient, i també en les seues cartes feia contínues manifestacions d'estima i declaracions de sincera i fidel amistat a aquells que considerava vertaders amics. Per exemple, per mostrar la fortalesa de la seua amistat al jurista flamenc Frans Cranevelt, li escrivia aquests bonics versos de Virgili, dirigits a l'emperador Octavi (*Bucòl.liques* 1, 59-60):

«Abans, però, pasturaran en l'aire els cèrvols lleugers,
i abans les mars deixaran en sec els peixos a la platja» (HL 44, ep. 91: 15).

I a altres amics que passaven per moments dolents, els deia: «En les amistats no seguisc la fortuna; al contrari, com més afligit està, més l'estime, ja que la compassió augmenta l'amor» (M 7: 141; EJD ep. 149: 542). No ho deia per quedar bé. Sabia de la complexitat de mantenir bones relacions amb els amics perquè de vegades diverses circumstàncies negatives, o malentesos per alguna de les dues parts, podien trastocar la sinceritat o bondat dels sentiments d'amistat. Així s'expressava en 1529 (*De concordia et discordia*):

«Com en la discòrdia necessitem tant els amics i sentim que els seus ajuts són tan importants, per motiu precisament d'aquests beneficis, comencem a tenir la sospita de creure que més que amics tenim amos. De vegades és evident que els amics, sabedors de les nostres necessitats intel·lectuals i de com esperem el seu recolzament, s'aixequen, es tornen insolents i es mostren amb nosaltres de dia en dia menys amables i complaents. Altres vegades es presenten al nostre esperit falses imatges d'aquest fet, de manera que pensem que ha ocorregut allò que mai va estar en la intenció d'ells; no importa què hi haja de veritat, les nostres sospites rebaixen molt la força, benevolència i bondat de l'amistat i comencem a no confiar bastant en els amics, i no per gust, com era escaient. Però com ens hem imaginat que ens estimen

menys que abans, i tanmateix els necessitem, ja no ens relacionem amb ells de forma clara i senzilla ni amb vertadera confiança d'amistat, sinó que ho revestim i adornem tot, i a una senzilla confiança substitueix una benevolència dissimulada i una amabilitat llagotera. I així com en la concòrdia els tractem com a iguals, i per això esdevenen els amics molt agradables i amables –ja que no hi ha res més dolç que els amics iguals– en la discòrdia ens sotmetem a ells i l'amistat ja no pot retenir eixe nom una vegada eliminats els components més importants: l'amor, la igualtat, la senzillesa i la confiança...» (SWJV 13: 198-200; M 5: 267; AV 8: 151-152).

Per la clarividència amb la qual formula aquestes actituds i comportaments, ben humans per altre costat, és raonable pensar que potser es tracte en part de situacions viscudes personalment pel mateix Vives, ja que en aquells moments havia tornat d'Anglaterra, on havia perdut el favor dels reis anglesos –potser també l'amistat de més d'un cortesà–, i les seues relacions amb Erasme passaven per moments molt baixos.

Ja en el seua maduresa, en 1538, i des de la tranquil·litat i placidesa de Breda, on vivia de la generositat de Mencia de Mendoza, dedicava Vives dos capítols als sentiments de l'amor i l'amistat en el seu monumental i capdavanter tractat *De anima et vita* (R. Winter, Basilea: llibre 3, cap. 2 i 4). Eren introspeccions empíriques força interessants al voltant del bé, que atrau a la voluntat, l'amor, que porta a la unitat, i l'amistat, que sol nàixer de l'amor; i també reflexions filosòfiques d'un home assenyat i judiciós sobre una de les emocions humanes més importants, l'amistat, que resumien i culminaven el que venia afirmant pràcticament des del principi de la seua vida literària. Encara avui es llegeixen amb admiració. Per això citava l'aforisme que Ciceró arreglegava d'Enni: «l'amic segur es mostra en moments insegurs (*amicus certus in re incerta cernitur*)» (Ciceró, *De amicitia* 17, 64). A més comparava l'amor o desig de concupiscència amb la vertadera amistat i conclouia que aquell era egoista, envejós..., i aquesta generosa i comunitària. En el nostre llibre *Sentències de Joan Lluís Vives* (Universitat d'Alacant, 2020, citat com a Sent.) es poden trobar a prop de dues-centes sentències, indicacions col·laterals o referències indirectes sobre el tema (vegeu en concret Sent. núm. 3600-3670).

Al llarg de la seua curta vida (1493-1540), Lluís Vives tingué relació amb moltes persones: familiars, amics, polítics, col·legues... Amb algunes va afaïçonar una gran amistat, altres van ser deixebles estimats o parents, amb altres solament hi hagué contacte professional, cultural o de simple cortesia. Moltes de les que passaren per la seua vida han deixat d'alguna manera la seua petjada, de forma desigual, com correspon al diferent tipus de lligam; però l'important és que ha quedat constància escrita del seu pas per la vida de Vives en les seues obres o en la seua correspondència, tant de forma directa com de forma circumstancial (de vegades, solament tenim

informació en la bibliografia secundària). Vives mateix va donar un gran valor a l'amistat, com hem vist, la considerava un dels grans valors de l'home i en totes les obres i cartes manifestava o mostrava sentiments d'estima i afecte sobre els més propers. Es nota en la seua correspondència com es preocupava per tenir informats els seus amics de tot el que feia referència a ell o a la seua família, i viceversa, volia que els amics li contaren fil per randa com anava tot, què en pensaven de certs llibres o esdeveniments o, senzillament, com estava d'ànims o com tenia la mainada. L'amistat era per a Vives, en darrer terme, l'aglutinador més important de les relacions humanes.

Però no tot era tan bonic, plàcid o encisador en la vida del valencià. També van aparèixer moments complicats, decepcions, disgusts i ensurts per les circumstàncies i avinenteses que la vida porta a uns i a altres. És indubtable que entre els lletraferits i els humanistes també hi hagueren polèmiques, enemistats i odis eterns, acompanyats –o propiciats– moltes vegades d'orgull innecessari, de flatulències carrinclones, d'enveges inexplicables, d'egoismes, de frustracions i d'amors propis excessius. Joan Lluís Vives ho va viure tot, més d'allò primer o segon que d'açò darrer; però tingué de tot i va viure quasi totes les situacions i circumstàncies que hem esmentat. Com hem dit, va ser bon amic dels seus amics, gaudia xerrant amb ells (Cra ep. 47: 114; EJD ep. 58: 298) o fins i tot li agradava gastar alguna broma (Cra ep. 107: 286-287); i fou sempre fidel, amb una amor propi evident –com quasi tots– però controlat, sense deixar-s'hi dur. El seu estoïcisme l'ajudava a mantenir sempre un perfecte equilibri entre la fidelitat, la vanitat i la humilitat (EJD ep. 56: 294); potser per això els amics que tingué i les persones que el van tractar sempre li van guardar una especial consideració pel seu caràcter bondadós, afable i generós. Pel que sabem, no va ser persona d'odis ni d'antipaties personals. Per això l'imaginem com una persona simpàtica, educada i amable, de tracte personal senzill i agradable. Però també tingué algunes decepcions i disgusts. Potser per la seua escassa disposició a l'odi i l'enveja, la veritat és que tingué pocs enemics, adversaris o èmuls, i no va tenir que suportar els enfrontaments tan virulents com els que, per exemple, tingué Erasme amb l'anglès Edward Lee, amb l'espanyol López de Zúñiga, amb l'italià Girolamo Aleandro, o amb l'alemany Martí Luter... Però no es lliurà d'algun atac o desencís protagonitzat per algun contemporani, com el del bisbe franciscà Nicolau de Bureau. A tots hem intentat recuperar en aquest repertori, al marge de la intensitat de la relació i del grau de confiança i estima que van tenir amb el nostre humanista.

El món de les relacions de Vives va ser molt ample. La seua professió d'escriptor necessitava de mecenatges, i els va tenir: reis, nobles, eclesiàstics... en algun moment li van donar suport. Però no sols. El cercle d'amics va ser més ample que el grup reduït dels protectors, en part pel seu caràcter obert i acollidor i pel seu

compromís amb els problemes de l'època, i en gran part també per la seua activitat docent, tot i que no era de les activitats que més li agradaven ni a la que més temps hi va dedicar. Per exemple, a Lovaina, a Oxford o a sa casa de Bruges Vives va exercir un autèntic magisteri sobre alguns joves estudiants, no sempre d'origen nobiliari, fruit del qual es va constituir un grup d'alumnes que li van guardar estima i devoció tota la vida i que farem desfilar per aquestes pàgines en la mesura que disposem d'algun tipus d'informació. Enrique García Hernán, que subtitola ell seu excel·lent llibre sobre Vives i More precisament com «l'amistat en temps difícils», relaciona fins i tot en algun moment la biografia de Vives amb la d'Ignasi de Loiola:

«Los discípulos de Vives, tanto en París como en Lovaina, que estuvieron en algún momento en contacto con Ignacio (sobre todo en Alcalá, París y Brujas) fueron: Juan de Castro, Rodrigo Manrique, Alonso Manrique, Honorato Juan, Mateo Pascual, Andrés de Resende, Diego Gracián de Alderete, Pedro Maluenda, Pedro Alonso de Burgos, Juan del Castillo, Gaspar de Castro, John Helyar, Reginald Pole, Guillermo de Croy y posiblemente también Richard Pate y Nicholas Daryngton (se matriculó en Lovaina en 1522), que estuvieron en Trento» (García Hernán: 194, n. 49).

Podríem afegir a aquesta relació altres deixebles –n'hem contabilitzat una trentena–, a més de professors, companys o coneguts de París, Lovaina, Bruges, Londres i Oxford i encara no tancaríem la nómina, com veurem tot seguit. Però, lamentablement, ni gaudim del mateix nivell d'informació de tots ells ni n'estem segurs que tots els esmentats hagen estat alumnes de Vives o tingut algun tipus de relació (dels esmentats Alonso, Resende o Pascual, per exemple, García Hernán no diu res més d'ells i nosaltres no ho hem pogut verificar). No és sobrer recordar que el model o l'espill en el que ens hem mirat, directament o de reüll, ha estat l'obra esmentada, en tres volums, coordinada per Peter G. Bietenholz sobre els contemporanis d'Erasme (vegeu *Contemporaries*), que aplega les aportacions dels millors especialistes del moment; la nostra és d'objectius i capacitats més modestes.

Un resum apretat del món dels contactes i de l'entorn de Vives podria ser el que descrivim a continuació (és molt útil també el que fan Calero i Coronel, 2014, esmentat més amunt); però per a una trajectòria biogràfica més detallada de Vives, remetem a la introducció del nostre llibre citat, *Sentències de Joan Lluís Vives*. Seria, doncs, aquesta una mirada «telescòpica» al món de les seues relacions; el «microscopi» l'aplicarem en les diferents biografies, tot buscant de més a prop el detall i les circumstàncies més personals i directes; per això reduïm ací les referències bibliogràfiques al mínim. Totes les persones que anomenem amb nom i cognom, i que en algun

Relació de persones

Observacions prèvies o guia d'ús

Per donar agilitat i soltura a la possible consulta o lectura, *reduïm les cites bibliogràfiques* al màxim, tot fent les indicacions mínimes que al final són desenvolupades en l'apartat de referències. Les *sigles* també van en aquest apartat per raons pràctiques.

No hem volgut posar en cada personatge la *bibliografia* i les *fonts* utilitzades per a la confecció de cadascuna d'elles perquè allargaria excessivament el volum a l'implantar moltes repeticions (Allen, Cra, De Vocht, Contemporaries, HL, EJD, SWJV...). Indiquem el mínim possible, perquè el lector hi conega la font o les fonts principals.

Així mateix, hem procurat que *cada entrada tinga la seua autonomia o vida pròpia*, és a dir que pugui ser llegida i entesa per ella mateixa, en la mida possible, i que no en depenga massa de les altres, ja que és evident que moltes d'elles hi estan relacionades i no voldríem castigar el lector amb contínues remissions o indicacions creuades que fan la lectura feixuga i desagradable; tanmateix, per si de cas, les indiquem en lletra **negreta**. Per això demanem disculpes de bestreta per les *inevitables repeticions* que pot implicar aquesta orientació de les entrades, però pensem en canvi que farà més completes i menys esquerpes les consultes puntuals dels lectors encuriorsits. Hem procurat que cada entrada fora, malgrat les limitacions inevitables que imposa l'estil convencional de les enciclopèdies i diccionaris biogràfics, com un article o fins i tot com una mena de microassaig que tinga sentit propi i suficient, independentment que es vulga ampliar amb altres referències; és a dir, es pretén harmonitzar i equilibrar «enciclopèdia» i «assaig».

En els *resums biogràfics* inicials que hem enllestit, procurem fer l'itinerari general i explicar de forma sintètica els moments o circumstàncies on caldria incardinar cada personatge perquè hi pugui veure's alguna mena d'unitat o fil conductor de la trajectòria del nostre humanista. Hem d'advertir, tanmateix, que no hem volgut esgotar tota la peripècia vital o trajectòria de cadascun d'ells, sinó solament allò mínim que ajude a entendre qui és, la seua professió o activitat i, sobretot, la seua relació amb Vives. Uns exemples: del nunci Jeroni Aleandro no hem contat tota la seua actuació en la crisi del luteranisme ni els termes concrets de la seua enemistat amb Erasme; solament hem resenyat algun detall que permeti fer una mica més comprensible –esperem!– les relacions entre el nunci i el valencià. I de Carles V, de Felip II o d'Enric VIII, posem per cas, no hem fet la història de la política espanyola i

europea, en la que tingueren tots tres un indubtable protagonisme i és abastament coneguda, sinó solament aquells aspectes en els quals hi ha una presència, activa o passiva, directa o indirecta, de Joan Lluís Vives.

Les entrades una mica *més llargues* (Budé, Cranevelt, Erasme, Luter...) estan dividides en *apartats* per facilitar la seua lectura o consulta.

Els *textos citats* de Vives (d'obres seues o de cartes), la majoria s'han traduït al valencià per primera vegada; la traducció és nostra si no s'indica altra cosa. Tanmateix, sempre que podem, indiquem la font de l'original llatí i la traducció al castellà, si n'hi ha.

Les *sigles i abreviatures* estan integrades en la *bibliografia* o «Referències».

La *cronologia bàsica* del final (Annex 2) inclou també una relació de les *obres* de Vives.

Adrià d'Utrecht [Adrianus]

(Utrecht 1454-Roma 1523)

Papa de Roma com Adrià VI. Adriaan Floriszoon, fill d'un mestre de ribera d'Utrecht, va ser educat pels Germans de la Vida Comú en els ideals de la *devotio moderna*. Als 17 anys passà a la Universitat de Lovaina, on es va doctorar en teologia i ordenar de prevere en 1491. A Lovaina va ser rector, canceller i degà de Sant Pere. Va gaudir de prestigi entre els seus alumnes. En 1502 va fundar un col·legi per a estudiants de teologia pobres. En 1507, l'emperador Maximilià I el va nomenar preceptor del futur Carles V, quan encara era un xiquet de 7 anys, i sobre el qual va exercir una gran influència. En 1512 va ser conseller de Carles i en 1515 de Margarida d'Àustria (1480-1530), filla de Maximilià, viuda del príncep Joan (1478-1497, fill dels Reis Catòlics) i governadora dels Països Baixos entre 1507 i 1530. En octubre de 1515 va ser comissionat per a negociar amb Ferran II d'Aragó la successió de Carles per als regnes d'Aragó i de Castella, tasca per a la qual va trobar la col·laboració del Cardenal Cisneros (Contemporaries 1: 6). Malgrat ostentar Adrià el càrrec de representant/ambaixador de Carles, la figura política important del moment a Espanya era Cisneros (1436-1517), que era el regent i va tractar bé al flamenc. A partir de l'arribada a Espanya, Adrià va ser nomenat bisbe de Tortosa (agost 1516), Inquisidor d'Aragó (novembre 1516), cardenal (juliol 1517) i inquisidor de Castella (març 1518). A la mort del papa Lleó X, el conclave de gener de 1522, de forma inesperada, el va elegir papa, tot i que ell no hi va estar present ja que era regent a Castella en absència del rei Carles i estava en ple conflicte de las Comunidades i de les Germanies. Va acceptar l'elecció, i en agost del mateix any era coronat a Roma. Moria en setembre de 1523. Va publicar *Quaestiones quodlibeticae* i comentaris a les sentències de Pere Llombard;

deixà manuscrits uns comentaris al llibre dels Proverbis, així com algunes oracions i sermons (ibid.).

La relació de Joan Lluís Vives amb Adrià ve dels primers anys de la seua etapa de Lovaina, on va viure el valencià amb intermitències (1515-1523) i coincidiria amb alguna activitat acadèmica amb el degà, i també per les tasques puntuals que el valencià va desenvolupar a la cort de Brussel·les, que el donarien a conèixer en els ambients acadèmics i polítics. De fet, en carta de desembre de 1522 a **Jeroni Aleandro**, aleshores prefecte de la Biblioteca Pontifícia i iniciador de Vives en l'estudi del grec durant la seua etapa a París, l'informava que havia comés la temeritat d'escriure al Papa, «tot basant-me en la nostra vella amistat, com si no hi haguera diferència entre el romà pontífex i el bisbe de Tortosa» (EJD ep. 51: 286). Vives va lloar la tasca acadèmica d'Adrià i va veure en ell un dels possibles grans reformadors de l'església (Contemporaries 1: 6), malgrat que en privat mantenia les seues reserves per la seua proximitat a l'emperador. En agost de 1522 li confessava a Erasme:

«Molt s'espera del nou Pontífex. Però fins ara s'ha refredat la cosa. Pensen alguns que potser es calfe amb la reunió que ha tingut amb el Cèsar en la costa cantàbrica el passat 16 de juliol. Em fa por que (*vereor ne*) no se'n recorde tant de què és el Romà Pontífex com de la seua anterior vinculació amb ell, de manera que cedesca el pes de la seua primera autoritat en l'opinió d'ell. Però si el papa manté en la seua ment qui és i no qui ha sigut, hi ha gran esperança per a la pau. Però deixem açò als fats» (Allen 5, ep. 1306: 114; EJD ep. 46: 268).

No anava errat Vives. Encertadament afirma Joseph Pérez:

«La reunión de un concilio universal le parecía [a Carles] la solución más adecuada. Cuando, en 1522, su antiguo maestro, el cardenal Adriano de Utrecht, a la sazón gobernador de los reinos de Castilla, fue elegido Papa, el emperador creyó llegado el momento de realizar su proyecto» (Pérez, 2004: 81).

Però el seu pontificat fou molt breu (moria en 1523) i poc va poder fer. El nou papa, Climent VII, un Medici, es mostrà poc disposat a seguir els ideals universalistes de Carles V. Sembla que els papes no veien amb bon ulls que la seua autoritat espiritual i doctrinal es veiera mediatitzada per l'emperador, que en part se sentia responsable també de la unitat religiosa (Villacañas, 2020: 210, 226-227...).

Dues cartes consta que li va dirigir Vives a Adrià: la primera, quan era degà de Lovaina i bisbe de Tortosa (així ho diu el mateix Vives: SWJV 12: 24; M 5: 164; EJD ep. 48: 275) i la segona, quan va ser elegit papa (ibid.). Lamentablement la primera s'ha perdut, i per tant no sabem en quins termes li va escriure ni menys encara el

contingut. La segona, en canvi, signada a Lovaina el 10 d'octubre de 1522 (es publicaria en 1526), mostra un cert grau d'amistat i confiança en el tracte i constitueix un autèntic al·legat per a la solució dels dos conflictes més greus amb els quals s'hagué enfrontar el nou papa i que preocupaven tothom a Europa en aquell moment: les guerres entre prínceps i la divisió religiosa de la cristiandat; encara que no dona noms vinculats als esdeveniments, segurament per prudència, no n'hi ha dubte de què es tracta de l'enfrontament entre Carles I i Francesc I pels interessos a Itàlia, i de les conseqüències de l'actuació del frare agustí Martí Luter (SWJV 12: 23-48; M 5: 164-174; AV 2: 11-25).

En la introducció Vives destaca les virtuts i els mèrits d'Adrià per a un càrrec tan elevat com el de Papa, tan mal desenvolupat pels seus antecessors –Juli II i Lleó X; una concessió a la llagoteria?–, però que ara li donarà prestigi perquè, per fi, la responsabilitat de regir l'església i el màxim honor recau en qui s'ho mereix per rectitud i prudència per damunt del poder, la riquesa o el frau. Però afegim que quan li arribà la notícia de la seua elecció «no tenia tanta alegria com preocupació pel destí de l'amic...». Per què? Perquè fins ara els assumptes greus han estat administrats pels seus predecessors tan mal que necessiten un canvi, i l'ànima a què persevere i no afluïx en dos fets que s'espera d'ell que actue amb decisió: «el descans de les armes entre els prínceps i el final de les pertorbacions entre particulars». La cristiandat està pendent del nou papa i no s'haurien de defraudar les enormes expectatives que la seua elecció ha despertat per la seua moderació i santedat:

«Tothom coneix el que has escrit i has fet. Si tu no poses remei a tants mals, cosa que tots esperen, quina esperança pot haver en el futur? A qui desitjaren fer Papa per a què resolga assumptes tan crítics i trontollats (*fessis labefactisque*)? A un millor que tu? No s'espera ningú. A un igual? Díficil de trobar...» (SWJV 12: 30; M 5: 167; AV 2: 15).

Tot i que en *Sentències de Joan Lluís Vives* ja indicàvem algunes aportacions sobre els temes indicats (vegeu Sent. núm. 878-889), ampliïm una mica la informació.

En el primer punt, les guerres entre prínceps cristians, podem trobar el primer escrit de caràcter pacifista del valencià: no hi ha guerres justes, i el papa hauria d'ensenyar als prínceps i als seus assessors que la guerra entre germans cristians «és injusta i criminal, contrària a la llei natural i a la religió». Encara que algunes persones doctes disserten sobre les guerres justes i injustes, la realitat és que els prínceps agafen d'aquestes reflexions arguments per a pensar que qualsevol guerra és justa si els agrada, i sempre troben excuses i pretextes per a iniciar-les. I aleshores sol produir-se que els prínceps,

«... nascuts i educats entre riqueses reials, i gaudint sempre d'una fortuna molt favorable (*indulgentissima*), es riuen de les calamitats dels ciutadans perquè no les entenen. D'aquesta manera, a causa d'una petita baralla, o de la seua ambició o avarícia, consideren no-res devastar els camps, destruir ciutats i places fortificades, aniquilar poblacions i llinatges solament amb la calamitat de la guerra, fer desaparèixer nacions pròsperes i regnes assentats. Pensen que no són reis si no provoquen aquests estralls (*strages*) en la humanitat. Van escoltar dels seus aduldors, tan pobres en el bé comú com grans i poderosos en els mals públics, que en la guerra s'adquireix renom i glòria» (SWJV 12: 34; M 5: 168-169; AV 2: 17).

I, lògicament, Vives hi fa el contrapunt: buscar la pau ha estat sempre lloat, des de l'antiguitat, tant per part dels pagans com dels cristians. I això és el que s'espera del papa: que faça desaparèixer els odis i faça tot el possible per apropar els adversaris.

Pel que fa al segon punt, el de la divisió religiosa, també considera que el papa té una gran responsabilitat, i Vives indica quin podria ser el camí a seguir. Per un costat, reconeix que caldria fer alguna concessió, ja que no s'ha de menysprear els milers de persones, batejades, que potser s'han desviat i cal fer un esforç per recuperar-les. Per tant, en un primer moment cal actuar amb moderació, indulgència i negociació. Segurament Vives tenia present el que havia passat els darrers anys: la butlla papal *Exsurge Domine* (juny 1520) en la que es condemnaven 41 de les 95 tesis de Luter, la butlla *Decet Romanum Pontificem* (gener de 1521) en la que s'excomunicava oficialment Luter, així com la seua compareixença personal en la Dieta de Worms (abril 1521) en la que negava l'autoritat del papa i defensava el valor de la Bíblia i la consciència. I segurament també era sabedor dels esforços que havia desplegat aquests anys Erasme per aportar una mica de seny al considerar necessari una mena d'arbitratge imparcial, demanar una reforma de l'església i denunciar l'odi que alguns frares estaven escampant contra les bones lletres i les llengües (vegeu Tubau, 2010 i 2013; i Villacañas, 2017: 405-414).

Per això opinava Vives que la millor solució era reunir un Concili, fins i tot encara que no s'haguera produït la «calamitat». És a dir, que a més dels temes doctrinals, que s'han d'estudiar amb tranquil·litat però amb profunditat i precisió, cal parlar de molts altres temes en eixe concili, però solament dels fonamentals: «que s'investigue i es dictamine solament sobre assumptes que es referisquen a la part essencial de la religió i els bons costums». Les demés coses, no tan importants i menys rellevants per al nucli de la religió, que siguen objecte de debat en les escoles, i que es faça en un ambient de clara llibertat d'opinió.

Tanmateix, fa tres advertències al respecte: on s'hauria de reunir eixe concili? Vives és taxatiu: en un lloc que si algun convidat no vol anar, que siga per decisió pròpia i no perquè desconfie del lloc. La segona és més subtil: alguns papes ante-

riors no han volgut convocar un Concili, que molts autors demanaven, perquè el consideren com un verí, tenien «por de perdre part del seu poder i de la seu fortuna amb la reforma dels costums del clergat». Aquesta observació, al nostre parer, es refereix tant al corrent conciliarista del segle XV, temuda pels papes i pels defensors de la seua autoritat, com a la necessitat d'una profunda reforma de l'Església. I la tercera és una observació crítica sobre aquells que, potser amb la millor de les intencions però amb poca prudència i saviesa, es consideren imprescindibles i necessaris en aquesta causa i volen ser el centre quasi exclusiu de tot el problema, tot recordant-los amb ironia aquella dita de «si jo me'n vaig, qui es quedarà? I si em quede, qui se n'anirà?».

Potser per assegurar-se que el nou papa llegia la seua carta, Vives va escriure també al llegat Jeroni Aleandro, antic professor seu de grec a París i molt proper a Adrià (l'havia acompanyat per Espanya, abans de marxar tots dos a Roma). En aquesta carta, signada dos mesos després de la que havia enviat al papa (està signada a Lovaina el 17 de desembre de 1522), Vives informa al seu antic mestre, i sembla que bon amic encara, que ha escrit al nou papa Adrià una carta sobre la pau i els conflictes entre prínceps cristians, i li encomana que intervinga en eixe sentit: «Quant desitjaria que eixa fora la glòria del nostre pontífex!... M'agradaria que em secundares en aquesta gosadia meua» (EJD ep. 51: 286). Ignorem si Aleandro va fer la gestió que li encomanava el valencià.

La proposta de Vives, que aleshores a penes tenia trenta anys, constituïa tot un programa d'actuació a seguir pel seu vell amic i de qui tant s'esperava «pel seu amor a la concòrdia de les nacions de tota Europa». Però açò és el que deia públicament i pertocava advertir. En privat, en canvi, com hem vist, es mostrava una mica més escèptic sobre les possibilitats de solució per la influència que l'emperador poguera exercir sobre ell, com manifestava a Erasme en agost de 1522.

Que sapiem, Adrià VI mai contestar la carta de Vives. Sí que va contestar, en canvi, a una altra llarga d'Erasme, que li havia enviat en agost de 1522, però que tractava temes més erudits i menys compromesos. Tanmateix, en la seua resposta de desembre de 1522, el papa instava Erasme a pronunciar-se públicament contra Luter (Allen 5, ep. 1304 i 1324, respectivament). Malauradament, Adrià d'Utrecht va tenir poques oportunitats de portar endavant massa projectes de reforma, en un sentit o en un altre, ja que moria poc després: el 14 de setembre de 1523.

Queda per a l'especulació, perquè no tenim cap prova, si Vives esperava amb aquesta carta o proposta al papa cridar la seua atenció per tal d'obtenir algun benefici eclesiàstic que li permetera viure amb menys preocupacions materials per poder dedicar-se al estudis, ja que havia perdut l'any anterior la protecció del jove cardenal i arquebisbe de Toledo, Guillem de Croy, al morir sobtadament en gener de 1521 a l'edat de 23 anys. No ho sabrem mai, tot i que Vives seguia encar-

regant-se de la formació de Robert de Croy, germà del cardenal difunt i bisbe de Cambrai, i en sa casa donava classes particulars i iniciaven els seus estudis molts joves, espanyols i estrangers: «Vives habia transformado su casa en una pensión y *ludus literarius* para estudiantes que normalmente visitaban los *paedagogia*, o sea institutos preparatorios del *alma mater*» (Vosters: 111). Per allí van passar, en èpoques diferents, a més d'altres joves de procedència diversa (anglesos i flamencs, sobretot), els espanyols Diego Gracián de Alderete, Honorat Joan, Fernando Ruiz de Villegas, Pedro Maluenda...

Aguirre (o Aguirra), Pedro de

(Biscaia, f. s. XV-Bruges 1522)

Comerciant basc. És molt poc el que sabem, però interessant per al nostre propòsit el que suposa i ens proposa aquest personatge originari de Biscaia. La millor informació ens la proporciona Raymond Fagel (170-171). En la primera arribada de Vives a Bruges en 1512, va utilitzar un habitatge de Pedro d'Aguirra, situat en el carrer Vlaminstraat. I en 1521, quan Vives es queda sense protector per la mort de Croy i es refugia a Bruges a recuperar-se, necessita un habitatge i Aguirre li deixà utilitzar una altra casa al conegut com carrer dels Espanyols; Watson diu que la casa, amoblada, hi era al carrer «Pont Flamand, actualmente Saint George» (Watson: 15). És possible que Vives hi visquera fins la mort, diu Fagel, la qual cosa no sembla probable perquè quan es va casar amb Margarida Valldaura en 1524, li parla a Cranevelt de la permanència en la seua casa durant dotze anys (Cra ep. 102: 274; EJD ep. 78: 357), i, a més, sembla que va continuar vivint en casa de la sogra, no en casa d'Aguirre. El que sí es cert és que Vives mai va tenir casa en propietat a Bruges (Steppe: 288-289) i per tant, fou un gran favor el que Aguirre li va fer al valencià proporcionant-li habitatge, almenys durant el temps que ho va necessitar; en conseqüència, Aguirre ocupa un lloc important en la vida de Vives, si no en matèria cultural, sí en la més immediata i urgent: en la de tenir un lloc on viure. I per això el reportem ací. Per què li deixà o donà la casa? Quins motius tenia el basc per a ser tan generós amb el valencià? No ho sabem, perquè ni era judeoconvers ni valencià. Quins altres motius podria haver-hi? Fagel apunta la següent hipòtesi, però la formula amb prevenció:

«La razón de la donación de una casa por parte de Pedro de Aguirra a Juan Luis Vives sigue siendo un misterio... Lo único que se puede suponer por el momento es que los Vives, que también comerciaban con lana castellana, utilizaran la ruta comercial que pasaba por Vitoria [ciutat originaria dels Aguirre] hacia la costa norte de España, y que de este modo existieron contactos entre los Vives y los Aguirra» (Fagel: 171).

En qualsevol cas, aquesta entrada ens dona l'oportunitat de recordar les colònies de comerciants (castellans, bascos, valencians, catalans....) que hi havia a Flandes, sobretot a Bruges i a Anvers, entre les quals Vives es movia amb certa soltura i seguretat; cosa que ens dona una imatge de Vives complementària, menys coneguda, i no solament capficada en els llibres o en l'ensenyament. Segons Casado, els comerciants espanyols formaven una autèntica comunitat amb autonomia política, religiosa i jurisdiccional, gaudien d'alguns privilegis i fins i tot tenien consolat propis; comerciaven, sobretot, amb llana, ferro i oli (Casado: 82-87). En aquesta societat bastant opulenta, els fills dels uns es casaven amb les filles dels altres, tenien les seues festes pròpies i, segurament, s'ajudaven mútuament i resolien entre ells els possibles conflictes o diferències. Fins i tot exercia funcions de mecenatge, del qual en més d'una ocasió es va beneficiar Vives, que gaudia entre ells de prestigi, ja que de tant en tant li confiaven la formació dels seus fills i, potser, fera d'advocat en algun dels inevitables pleits. Com diu Fantazzi, «Vives participated directly in the life of this Spanish circle, in which he found himself much at home» (Fantazzi, 2008: 95). Fagel ratifica aquesta inserció de Vives en el món mercantil flamenc, tot i que considera que quasi va tractar més amb els castellans que amb els valencians, o que en tot cas no hi havia preferència en les relacions de Vives ni pels valencians ni pels conversos (Fagel: 189), encara que –cal afegir d'immediat– es va casar amb la filla d'un judeoconvers valencià. Pel que ha investigat Fagel, «Vives conocía con probabilidad por lo menos a siete cónsules de la nación de España en Brujas que desempeñaron su cargo durante los diez últimos años de su vida»; un d'ells, Alonso de Santa Gadea, fou l'hereu de Pedro de Salamanca, mercader burgalés, que deixà uns diners per a Vives en herència (Fagel: 185). Recordem, en fi, que de la seua estada a Anglaterra va obtenir en 1525 el privilegi del rei Enric VIII per a importar a Anglaterra vi gascò i llana de Toulouse i exportar blat anglés al continent (De Vocht: 19), activitats que en aquest ambient, no resulten gens sorprenents. Quan Erasme li escrivia en 1527 a Vives i li deia, «Veig que t'has convertit en un ser amfibi, a no ser que preferisques que t'anomene Mercuri» (Allen 7, ep. 1830: 77; EJD ep. 124: 460), segurament es referia a tot aquest món de comerciants i viatges per mar en el que tan bé es desenvolupava Vives, ja que Mercuri era el déu romà del comerç.

Alba, duc d' (vegeu Álvarez de Toledo, Fadrique)

Aleandro, Jeroni [Aleandrus, Aleander, Hieronymus]

(Motta di Livenza 1480-Brindisi 1542)

Humanista, eclesiàstic i diplomàtic. Els seus pares, un metge i una noble del Friuli, van voler donar-li una sòlida formació, i per això el van enviar a estudiar a Venècia on va mostrar la seua precocitat per a les llengües clàssiques. Aviat aprendrà també hebreu i entrarà a formar part de les corts episcopals amb diferents missions diplomàtiques (a Venècia i Pàdua al principi), tasca per la qual serà més conegut. En la seua segona estada a Venècia va obtenir el doctorat en Teologia i va col·laborar amb l'impressor Aldo Manuzio, coincidint amb els anys que Erasme hi col·laborava amb l'impressor venecià; el jove Jeroni fins i tot ajudarà l'holandès en la segona edició dels *Adagis*, subministrant-li'n alguns (1508); en aquests moments les relacions entre tots dos humanistes era, pel que sabem, excel·lents, i sembla fins i tot que Erasme l'engresca a marxar a París i fins i tot, com agraïment, escriu cartes de recomanació (Charlier: 158-159; Godin: 250-251). Entre 1508 i 1513 es trasllada a París on va impartir amb molt d'èxit classes de grec i va establir contacte amb Budé i amb Lefèvre d'Étaples; tant a Venècia com a París prepararà edicions d'Ausoni, Ciceró, Isòcrates, Plutarc, Lluçà.... (Humanistes: 29). En aquesta etapa tindrà lloc el contacte amb Joan Lluís Vives a qui va tenir com a deixeble. En 1513 entra al servei de l'arquebisbe de Paris, Etienne Poncher, en 1514 al del bisbe de Lieja, Erard de la Mark, en 1517 al del cardenal Juli de Medicis i en 1519 fou nomenat Bibliotecari del Vaticà; ell mateix arribà a ser posseïdor d'una rica biblioteca (Humanistes: *ibid.*). En 1520 fou enviat per Roma a Alemanya i els Països Baixos per a donar compliment a la butlla *Exsurge Domine*, que condemnava quaranta-una tesis de Luter, i en 1521 era el nunci papal en la dieta de Worms on va poder escoltar personalment Luter. Es convertirà així en el representant de Roma en el nord d'Europa, i la seua missió era buscar adhesions a la causa catòlica i mobilitzar oposicions a la luterana; però Erasme no es deixà convèncer perquè no creia en la sinceritat antiluterana de l'antic company (Charlier: 275-277). La seua actitud a Lovaina, on va dir clarament que potser Erasme era el precedent de Luter i la seua denúncia a Roma (*ibid.*), va provocar la desconfiança i enemistat d'Erasme, però no la dels teòlegs, que el van acollir. En 1522 va acompanyar per Espanya a Carles V i el cardenal Adrià d'Utrecht, tornant a Roma segurament amb el nou papa, **Adrià VI**, on li escriu Vives. Però la mort d'Adrià en 1523 i l'elecció com a nou papa de Climent VII, el seu antic patró Juli de Medicis, li suposarà augmentar la proximitat al Vaticà al rebre més missions de caràcter diplomàtic. Va ser nomenat bisbe de Brindisi en 1524 i cardenal en 1536.

Les relacions amb Vives venen, doncs, de l'època de París, on Aleandro va impartir classes privades de grec i també en diversos col·legis universitaris (Lemoine, La Marche...). Va fer editar per als seus alumnes obres en grec de Plutarc, Isòcrates,